

- оперативного застосування товарних і фінансових інтервенцій на визначені види продукції у разі її реалізації на аграрному ринку, щорічного обґрунтування мінімальних і максимальних цін для ефективного застосування інтервенцій з урахуванням інфляції та індексів цін;
- створення в системі Мінагрополітики служби державного моніторингу аграрного ринку для оперативного прийняття рішень з питань вжиття державою заходів для його регулювання та створення умов для вільного доступу всіх учасників аграрного ринку до інформації;
- удосконалення законодавчої та методичної бази у сфері здійснення контролю за якістю продукції, правилами торгівлі, ціновою політикою на аграрному ринку;
- посилення контролю за забезпеченням захисту прав споживачів;
- удосконалення механізму державної підтримки виробництва основних видів сільськогосподарської продукції для гарантування продовольчої безпеки;
- реалізація митної політики з дотриманням вимог СОТ;
- запровадження експертної оцінки майбутнього врожаю із застосуванням сучасних технологій досліджень і розрахунків;
- удосконалення статистичної звітності з метою достовірного оцінювання ємності внутрішнього аграрного ринку та експортного потенціалу [2].

Висновки. Як можна побачити програма спрямована на розвиток аграрного сектору є досить не поганою, але потребує більш глибокої доробки. На думку автора, можна впровадити будівництво оптових аграрних ринків. Прикладом може бути львівській ринок “Шувар”, який був збудований без державної підтримки. Завдяки такому ринку буде можливо регулювати цінову політику та повною мірою забезпечувати споживчими продуктами харчування всю країну.

Також державі необхідно визначитись з першочерговими завданнями. Тому що за останні кілька років тільки на деякі сектори агропромислового комплексу була направлена увага держав, щодо їх розвитку. Тоді як більша частина галузей знаходяться в занепаді. Більша частина програм, спрямованих на підйом сільського господарства та аграрного сектору не виконуються в назначений строк.

Аграрний сектор – є потужною економічною структурою. Як що впровадити та виконати ефективні програми, щодо розвитку аграрного сектору, то це може бути як один з кроків подолання кризи, створенням нових робочих місць та підйомом з занепаду усього сільськогосподарського сектору.

Література

1. Державний комітет статистики України. Офіційний сайт. – <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики. – <http://www.minagro.gov.ua/page/?3800>.

УДК 330.342.24

Н. Л. САВИЦЬКА

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ЕВОЛЮЦІЯ МОДЕЛІ ЛЮДИНИ В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ

Розглянуто основні концепції людини в економічній теорії та систематизовано робочі моделі поведінки людини в економіці. Окреслено необхідність розроблення нової концепції людини для цілей аналізу траєкторії господарського розвитку.

Basic conceptions of man are considered in an economic theory and the workings models of conduct of man are systematized in an economy. The necessity of development of new conception of man is certain for the aims of analysis of trajectory of economic development.

Ключові слова: модель людини в економіці, людина економічна, людина суспільна, людина інституціональна, людина креативна, людина цілісна.

Вступ. Наразі в науці, зокрема й економічній, все частіше йдеться про антропологічний ренесанс, антропологічний бум як характерну рису сучасності, що пов'язано із тектонічними трансформаціями, які відбулися в планетарному масштабі під впливом революційних змін, названих А. Субетто “синтетичною цивілізаційною революцією” [1], та визначається вченими як початок доби формування нового типу суспільства. В умовах становлення нової економіки зростає роль людського чинника господарського розвитку, що вимагає теоретичного обґрунтування ролі та місця людини в новій господарській системі. Неадекватність існуючих концепцій людини в економіці та розроблених на їх основі робочих моделей поведінки людини, викликало до життя багато публікацій за цією проблемою. У переосмисленні значення в суспільному розвитку людської скла-

дової визначну роль мають дослідження В. Автономова, В. Базилевича, Г. Беккера, Д. Белла, В. Вольчика, А. Гальчинського, В. Гейця, Г. Задорожного, В. Іноземцева, П. Козловські, А. Коровського, Ю. Осипова, А. Печчеї, А. Суббето, О. Тоффлера, А. Чухна, Т. Шардена, А. Шастітко, Т. Шульца та інших філософів, економістів, суспільствознавців. Стрімкі темпи та нелінійний характер суспільних змін, що відбуваються, й кризових в тому числі, багато в чому пов'язані із неможливістю сучасної економічної теорії дати відповіді на нагальні питання реального господарського життя. Виходячи з актуальності проблеми людини в господарському розвитку метою даного дослідження є систематизація основних концепцій та моделей людини в сучасній економічній теорії, що має стати підґрунтям для критичного осмислення та обґрунтування нової концепції людини, адекватної сучасним реаліям соціально-економічного життя.

Основний розділ. За нових об'єктивних умов, що вивели людину у центр суспільного відтворення та значно загострили соціально-гуманістичні проблеми, спостерігається посилення уваги до феномену людини, особистості. В економічній теорії концепція людини як суб'єкта господарської діяльності визначає методологічну платформу, яка слугує відправною точкою розгортання теорії економіки. У межах концепцій виникають так звані "робочі моделі людини" [1–3]. Модель людини в економіці, як й будь-яка інша модель має на меті абстрактне представлення об'єкта дослідження, підпорядковане цілям дослідження. Об'єктом дослідження в даному контексті виступає людина, тому важливою передумовою побудови такої моделі можна вважати ґносеологічні уявлення щодо природи об'єкта. Результатом історичного розвитку економічної науки стали, на нашу думку, дві основні концепції людини – людина індивідуалістична та людина суспільна. В основні першої лежать принципи методологічного індивідуалізму та соціальна філософія лібералізму, тоді як підґрунтя другої становлять різні за спрямованістю платформи соціальної філософії марксизму, філософії господарства та інституціоналізму, а також їх послідовників. Водорозділом між людиною індивідуалістичною та людиною суспільною є межі, якими окреслюються сфера діяльності людини.

Людина індивідуалістична здійснює свою діяльність в економіці як автономній сфері суспільства, де панує економічний детермінізм та матеріалізм, тобто буття перш за все визначається процесом виробництва матеріальних благ для задоволення наших зростаючих потреб. Утіленням методології стала концепція "людини економічної", в якій передбачається, що отримана людиною економічна вигода, її економічний егоїзм, а в сучасному трактуванні – прагнення до максимізації грошового багатства – здатні забезпечувати як особистий, так і суспільний добробут, загальну гармонію інтересів у суспільстві. У межах концепції людини індивідуалістичної розрізняють декілька моделей, відмінності яких полягають у коригуванні захисного поясу теорії, але вони не змінюють її "жорсткого ядра" – принципу методологічного індивідуалізму.

Термін "методологічний індивідуалізм" був введений Й. Шумпетером, але справжню популярність набув завдяки Людвігу фон Мізесу, який одним з перших освітив засадничі принципи доктрини методологічного індивідуалізму. Із його точки зору, методологічний індивідуалізм означає визнання того факту, що "всі дії робляться індивідами, і колектив не існує поза діяльністю його окремих членів". Сучасна концепція методологічного індивідуалізму описана Д. Такером. На його думку, методологічний індивідуалізм означає наступне: людська натура і розум залишаються незмінними впродовж історії; вивчення людської поведінки можна поставити на наукову основу; заперечується можливість постановки соціальними структурами цілей, відмінних від інтересів осіб, що функціонують в рамках цих систем [5, с. 167].

В. Фетодова, досліджуючи проблеми отологізації людини, виділяє у А. Сміта модель "компетентного егоїста", який діє заради власного інтересу, володіє компетентністю і кмітливістю в досягненні свого економічного інтересу, а що так само розрізняється мірою своєї активності залежно від своєї ролі у виробництві і класовій приналежності. Гедонізм, що з'являється у Дж.С. Міля (на підґрунті концепції Дж. Бентама), в працях якого капіталіст з'являється не як цілеспрямована і діяльна, економна людина, а як людина, що відчуває відразу до праці і прагне до "максимуму щастя" через одержання насолоди від володіння своїми засобами. Така лінія продовжується в неокласичному синтезі А. Маршалла, де акцентується увага понятті "нормальної діяльності", під якою розуміється очікуваний за певних умов образ дій членів певної професійної групи [6]. Економісти, на його думку, мають справу з людиною як такою, а не з абстрактною копією. "Коли людина здорова, її робота, навіть виконана по найму, приносить більше задоволення, а не муки", тобто ключовим моментом в його економічній теорії є раціональна поведінка теж людини-гедоніста [7, с. 39].

Альтернативним підходом в дослідженні моделі "економічної людини" є людина суспільна, яка занурена в суспільство, живе та діє в системі складних соціально-економічних відносин. Першим ввів поняття людини суспільної К. Маркс, він виходив з уявлення про суспільне ество людини, її розвиток у створених суспільством умовах і бачив головними фігурами капіталістичних відносин капіталіста, яких одержує додатковою вартістю, та робітника повністю залежного економічно від власника засобів виробництва. Послідовники марксизму, так званий творчий марксизм (О. Бузгалін, А. Колганов, В. Межуєв, М. Воейков та ін.) розглядають людину як креатора [8], пізнання, творчість, людяність, саморозвиток, рефлексія – стають основними її рисами.

Дослідження представників інституціональної економічної теорії (О. Уільямсон, Р. Хайлбронер, Дж. Геллбрейт, Г. Клейнер, Б. Срзньян, О. Іншаков та ін.), яка розташувалася на стику економічної теорії, філософії, історії, права, теж можна віднести до методологічної платформи – людини суспільної. Основним її поняттям є "інститут", під яким розуміють правила, норми, що регулюють, обмежують поведінку людини, та створюють

умови для її стабільного існування і відтворення; пануючий спосіб мислення, а також стереотипи поведінки, суспільні звички, народні забобони; колективні дії з контролю, звільнення і розширення індивідуальної дії; структуру економічного механізму; словесний символ для кращого позначення групи суспільних звичаїв. Основною моделлю виступає людина інституціональна, особливістю якої є орієнтація на статусність діяльності та виконання контрактних зобов'язань. Реалізація правової рівності суб'єктів різних рівнів, формальні та неформальні інститути, відносини агентів та інститутів становлять предмет досліджень інституціоналістів. Представники іншого напрямку – філософії господарства, найактуальнішого зараз, розглядають господарство через призму онтології, космології, теології та антропології. Основною моделлю людини визнається людина моральна, людина цілісна [9].

Основою людини є її троїста природа як продукту біологічної еволюції, соціально-історичного розвитку та духовної істоти [9, с. 6] обумовлює складність абстрактного представлення в економічній теорії ролі та місця людини у господарському розвитку. Динаміка розвитку людини, на протязі всього періоду її еволюції перш за все визначається біологічними законами природи, які програмують біологічний “код” існування та поведінку людських істот. Соціальне середовище, яке виникає як результат об'єднання людей у групи, соціуми з метою мінімізації ризиків, викликаних непередбачуваністю та малопізнаністю природного оточуючого середовища, еволюціонує від стадно-сімейного далі національно-державного та глобально організованого устрою. Крім “біологічного коду”, існує “соціальний код”, що визначає поведінку людини. Надбіологічний або соціальний код програмується культурою, в результаті чого формується свідомість людини, раціональність її поведінки тощо. Саме культура виступає регулюючою програмною установкою людської життєдіяльності, яка забезпечує відтворення певного типу суспільства. Знання, ідеї, інститути (традиції, звички, норми, правила), вироблені різними галузями культури – наукою, освітою, матеріальним чи духовним виробництвом, релігією, укорінюються в ментально-інституціональній підсистемі функціонування суспільства і через неї виконують регулюючу функцію всіх видів діяльності, поведінки та спілкування людей.

Досліджуючи зворотній зв'язок між моделлю та реальністю можна виділити такі основні моменти. Розвиток суспільства споживання привів до того, що модель “економічної людини” була поширена за допомогою економічної техноструктури, соціальних технологій маніпуляції суспільною свідомістю на поведінку тих, хто здійснює споживання. Проте, не дивлячись на позитивні моменти, оскільки розвинене індустріальне суспільство забезпечило своїм членам тривалість життя і рівень матеріального споживання, що набагато перевершують ті, що були у людей раніше, воно зіткнулося з процесом самозаперечення. В результаті сталося виродження людини-господарючої та формування осіб, внутрішньо глухих, пересичених, таких, що відчують відразу до будь-якої праці. Тобто людина економічна в реальності не має нічого спільного з особою, натхненною протестантською етикою за А. Смітом або активного інноватора за Й. Шумпетером.

Поряд з цим людство ввійшло у XXI століття у стані цивілізаційної трансформації у напрямі формування суспільства, обрії якого лише замайорили на горизонті, тому наука ще не визначилась із термінологією майбутнього укладу життя, його називають “постіндустріальним”, “постекономічним”, “інформаційним”, “наносуспільством”, “мережним”, “знаннєвим” тощо. Однозначно зрозумілою є лише еволюційна приреченість індустріального шляху розвитку. Підбивши підсумок більшості існуючих трактувань суспільства, що формується, можна виділити наступні його змістовні ознаки: основним чинником створення благ виступають людські знання, використовувані у виробництві завдяки перетворенню науки у реальну продуктивну силу; виробничий процес має інноваційний характер, його техніко-технологічним базисом стають автоматизовані системи, наукоємні та інформаційноємні технології, що проникають в усі сфери суспільного життя; економічне відтворення набуває глобального характеру; матеріалізована в живій та неживій природі інформація, а також ідеальна інформація у формі людських знань, творчості стає найважливішим предметом діяльності людини; домінантою суспільного розвитку визнається людський потенціал, а матеріально-речовий – виступає лише його умовою; відбувається радикальний зсув акцентів у соціальній структурі суспільства, де феномен власності на матеріальні засоби виробництва втрачає свою критеріальну фундаментальність та заміщується інтелектуальною власністю; домінуючим видом капіталу, на основі якого забезпечується не тільки духовне, а й матеріальне багатство, стає нематеріальний капітал, сконцентрований у знаннях, культурі, здібностях, здоров'ї людини, означений у науковій літературі термінами: людський, інтелектуальний, соціальний капітал; в організаційному дизайні економічних структур переважають мережні структури. Аналіз наведених ознак дозволяє віддати перевагу трактуванню нового суспільства як суспільства знань, у центрі якого знаходиться розвиток людини як ядра когнітивізації господарської діяльності, тобто зростає роль не лише знань, науки, інтелектуальної власності, а й культури і суспільної свідомості.

Зміна змісту праці із репродуктивної, характерної для індустріальної, ресурснозалежної економіки, на творчу працю, що домінує у знаннєвій економіці, – основна тенденція нових соціальних відносин, які безпосередньо визначають роль і місце людини у новій економіці. Саме людина виступає рушійною силою розвитку суспільного виробництва за рахунок накопичення і використання продуктивних сил і знань, проте така діяльність завжди спрямована всередину суб'єкта, передбачає зміну, перетворення внутрішнього світу людини. При цьому матеріальний прогрес, зрозуміло залишається необхідною умовою формування нового господарського порядку, проте новою сутнісною умовою є зміна ціннісних орієнтирів людини. Формується ситуація, в якій головним прагненням особистості стає розвиток і вдосконалення її внутрішнього потенціалу.

В умовах господарського розвитку, адекватного новій економіці, особливого значення набувають якісні характеристики не лише людини-працівника (такі як компетентність, тобто знання, навички, досвід, кваліфікація; здатність до неперервної освіти, самоосвіти; інтелект; інновативність; креативність), але й людини-особистості – це порядність, чесність, відповідальність, комунікабельність, довіра, колективізм, здатність до співробітництва тощо. Формування вказаних рис людини як суб'єкта соціально-економічних відносин здійснюється у царині таких взаємопов'язаних сфер суспільного відтворення: гентильно-екологічного, де відбувається біологічне відтворення життя людини у природному середовищі, матеріального – тобто, економічного відтворення, що забезпечує виробництво засобів до життя та соціально-духовного – виробництво соціалізованої (свідомої) людини через суспільні інститути права, сім'ї, освіти, науки та культури.

Людина перестає виступати лише в ролі “обслуговуючого” економічне зростання чинника. Її діяльність набуває творчого характеру та не обмежується рамками лише матеріального виробництва. “Результатом творчої діяльності є не лише створення предметного світу культури..., але й саморозвиток людини в процесі творчої діяльності” [8, с. 40]. Всепроникненість культурних феноменів, так званих універсалій культури, які формують ціннісне поле діяльності людини, відображається перш за все на економічній поведінці людини. Розвиток людини-особистості та людини-працівника знаходяться у нерозривному зв'язку із визначеною культурою та цивілізацією.

Пробудження креативності в людині із стану спокою (потенції) в її актуалізацію, тобто імплантація в господарську діяльність, можливо при гармонійному розвитку секторів матеріального і духовного виробництва в творінні людини-креатора, рухомого натхненням інтелектом. Не заперечуючи значення матеріальної основи в становленні людини креативної, пріоритетними, на наш погляд, є соціокультурні детермінанти, якими є освіта, характер виховання, практичний і духовний досвід, що реалізуються у всіх формах і видах знання (наукове, буденне, спеціалізоване і тому подібне), мислення (аналітичне, інтуїтивне і так далі), здійснення власної практики, тобто отримання умінь, навиків і здібностей. Створення натхненного інтелекту найголовніше надзавдання виживання людства, реалізувавши яке відбудеться перетворення людини часткової у людину цілісну, станеться розкріпачення людини, що дозволить їй вирватися зі світу матеріально-речового багатства. Включення людини цілісної в предмет економічної теорії і створення найбільш адекватної концепції її натхненої, внутрішньо несуперечливої господарської діяльності на основі творчої свідомості таким нам бачиться первинне завдання нової постнеокласичної економічної науки.

Висновки. Сучасне господарство перетворюється для людини із джерела виробництва засобів існування (речових або грошових) в сферу її самореалізації, а господарський розвиток набуває яскраво вираженої соціальної форми, яка характеризується перетіканням економічного начала у вигляді умов виробництва, праці, структури потреб і благ у соціальне – спосіб життя, соціальну структуру потреб, соціальні умови виробництва і праці.

Систематизація існуючих концепцій та моделей людини в економіці, дозволяє стверджувати про невідповідність їхніх аксіом та аргументів сучасним умовам суспільного відтворення, що пояснюється обмеженістю абстрактного представлення людини як часткової істоти, а не цілісної особистості. Проте за умов суспільного відтворення, яке ґрунтується на знанневому господарстві, такий методологічний підхід унеможлилює розвиток не лише теорії, але й практики ведення господарства. Тому основним завданням подальших досліджень у цьому напрямку є розробка нової концепції людини в економіці знань.

Література

1. Субетто А. Образовательное общество как форма реализации стратегии развития образования в XXI веке / А. Субетто // “Академия Тринитаризма”. – Электронный ресурс : www.trinitas.ru.
2. Автономов В. Модель человека в экономической науке / В. Автономов. – СПб. : Экономическая школа, 1998. – 231 с.
3. Автономов В. Человек в зеркале экономической теории (Очерк истории западной экономической мысли) / В. Автономов. – Электронный ресурс : www.kadr.viperson.ru.
4. Шаститко А. Модели человека в экономической теории : учеб. пособие / А. Шаститко. – М. : ИНФРА-М, 2010. – 142 с.
5. Зурабян М. Модель “экономического человека” в неоклассической и неонституциональной теории : сравнительная характеристика / М. Зурабян // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2006. Сер. 5. Вып. 2. – С. 167–170.
6. Федотова В. Человек в экономических теориях : пределы онтологизации / В. Федорова. – Электронный ресурс : www.episteme.iph.ras.ru.
7. Попова А. Методологическая роль человека / А. Попова, И. Марданова // Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. – № 9. – С. 38–41.
8. Экономика знаний и инноваций: перспективы для России / Под ред. А. В. Бузгалина. – М. : ЭФ МГУ, ТЕИС, 2007. – 364 с.
9. Задорожный Г. В. Трансперсональная психология, духовный мир человека и социальная экономика как новая парадигма экономической науки / Г. В. Задорожный. – Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2009. – 39 с.